

PETER CHRASTINA, RASTISLAV LUKÁČ

REKONŠTRUKCIA INDUSTRIÁLNEJ KRAJINY MESTA NOVÁKY A JEHO ZÁZEMIA NA PROFILOCH KULTÚRNOKRAJINNÝCH VRSTIEV

CHRASTINA, P., LUKÁČ, R. (2012): Reconstruction of the industrial landscape of the town Nováky and its hinterland based on the profiles of cultural-landscape layers. *Geografie*, 117, No. 4, pp. 434–456. – Scientific inquiry in historical geography also focuses on the research of prehistoric and historic landscape and its use. One of the procedures by which it can be done, is the study of profile/profiles of a cultural-landscape layer of a local area. The research of the scientific literature shows that the historical land use and multi-temporal analysis belong to the most widely used methods of research of long-term changes in the landscape. Many cultural and social geographers, landscape ecologists, etc., apply them in their works. To a lesser extent, these procedures also appear in historical geography. The method of profiles of cultural-landscape layers is an alternative, which can supplement a range of procedures used in evaluating the landscape transformation. The article discusses the genesis of the industrial landscape of the town Nováky and its hinterland in the southern part of Prievidzská Basin by the study of profiles of the cultural-landscape layers of the area. The investigated territory belongs to Ponitrianska affected area with a low-quality environment, which has been influenced by chemical and mining industry from the second third of the last century.

KEY WORDS: historical geography – profile – cultural-landscape layer – land use – Nováky.

1. Úvod

Vedecké bádanie v oblasti historickej geografie sa orientuje aj na výskum prehistorickej a historickej krajiny a jej využívania. Jedným z alternatívnych postupov, ktorými ho možno uskutočniť, je štúdium profilu/profilov kultúrno-krajinnej vrstvy miestnej krajiny. Daná metóda môže doplniť škálu metodík a metód používaných pri výskume dlhodobých zmien krajiny, kde dominujú najmä historický „land use“ s databázou využitia zeme (*land use*) a krajinnej pokrývky (*land cover*) a multitemporálna analýza. S praktickou aplikáciou týchto postupov sa stretávame napr. v prácach geografov (Chromý 2003; Boltížiar 2007; Šolcová 2009; Bičík a kol. 1996; Brown, Pijanowski, Duh 2000; Menzel et al. 2009), krajinných ekológov (Lipský 1994; Hais, Brom, Pecharová 2006; Nedbal, Křováková, Brůna 2008; Olah, Boltížiar 2007; Liu et al. 2009) a pod. V historickej geografii sa s metóda historického land use a multitemporálna analýza objavujú v menšej miere, na čo nepriamo poukázali Gregory, Kemp a Mostern (2003).

Príspevok sa venuje genéze industriálnej krajiny Novák a ich zázemia v južnej časti Prievidzskej kotliny, ktorú rekonštruujeme prostredníctvom profilov kultúrno-krajinných vrstiev. Skúmané územie patrí do Ponitrianskej zaťaženej oblasti s nízkou kvalitou životného prostredia (Klinda, Lieskovská a kol. 2009),

ktoré od druhej tretiny minulého storočia environmentálne zaťažuje chemický a ťažobný priemysel (Dubcová 2000; Drdoš 1994; Kapusta 1978; Kramáreková, Dubcová 1993). Opodstatnenosť tejto výskumnej témy a výskumného problému odrážajú práce zamerané na štúdium vzniku a vývoja analogického typu kultúrnej krajiny na Slovensku (Michaeli, Boltížiar 2010; Michaeli, Boltížiar, Ivanová 2009; Mojses, Bezák 2010), v Česku (Kolejka 2006b; Brůna, Křováková, Chrastina 2011), príp. v Anglicku (Alfrey, Clark 1993; Palmer, Neaverson 1994).

Hlavný cieľ článku je modelovanie historického „land use“ (využitie plôch) na chorickom modeli miestnej krajiny v konkrétnych časových horizontoch. Sekundárnym cieľom je predstavenie metódy profilov kultúrnokrajinných vrstiev ako alternatívneho spôsobu hodnotenia transformácie krajiny.

V zmysle vyššie uvedených cieľov boli koncipované výskumné otázky: Aké využitie plôch bolo charakteristické pre jednotlivé časové etapy? Ktoré z prírodných a spoločenských hybných síl prevažovali v konkrétnych obdobiach a ktoré z nich mali najväčší význam pre využívanie krajiny skúmaného územia?

Pracovné predpoklady (t. j. poznatkové, teoretické a metodologické) rozoberáme v nasledujúcej kapitole, a z toho dôvodu ich bližšie nešpecifikujeme. Príspevok je rozdelený do šiestich častí (kapitol). Okrem úvodu a záveru jadro predloženého článku predstavujú kapitoly 2 až 4. Druhá kapitola rozoberá pramennú bázu a použitú metodiku výskumu. V tretej kapitole definujeme polohu a vymedzenie skúmaného územia, vrátane jeho rámcovej antropocentrickej analýzy. Náplňou štvrtej kapitoly je charakteristika dlhodobých zmien krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev.

2. Pramenná báza a metódy výskumu

Vývoj industriálnej krajiny Novák a ich zázemia sme spracovali z literatúry sekundárneho charakteru s využitím metódy profilov kultúrnokrajinných vrstiev. Súčasťou pramennej bázy boli aj tituly, ktoré sa zaoberajú analýzou zmien krajiny (krajinnej pokrývky) s využitím komplexného fyzickogeografického (geoeologického) profilu krajiny. Štúdium daných podkladov bolo nevyhnutné z hľadiska konštrukcie profilu kultúrnokrajinnej vrstvy miestnej krajiny, t. j. metódy, ktorá má potenciál doplniť používané spektrum „klasických“ postupov¹ aplikovaných pri výskume vývoja krajiny a jej antropogénnej exploatacie.

Informácie o príčinách vzniku a historických aspektoch vývoja priemyslu v skúmanom území možno získať z monografií Durinu (1976), Jurika (2006) alebo z kapitol v monografiách (Kladivík 2004, Matúš 2010). Súčasťou informačnej databázy boli tiež práce o vývoji mesta a k nemu pričlenených obcí do r. 1918 (Kubasák 1979; Sedlák, Melniková 1976). Zvláštnu skupinu použitej literatúry tvorili štúdie o archeologických lokalitách v skúmanom území (Rakovszky 1888,

¹ Okrem prístupov pozitivistického charakteru (t. j. historická, geografická, kartografická, klimatická metóda atď. – bližšie Semotanová 1998) sa pri výskume dlhodobých zmien krajiny v historickej geografii (resp. v geografii vôbec) uplatňujú historický „land use“ (Jeleček 1999, 2007; Chromý, Jeleček 2005) a multitemporálna analýza (Feranec 1996; Oťaheľ, Feranec 1995). Vybrané metodologické problémy mapovania krajinnej pokrývky CORINE Land Cover a využitia krajiny predniesli Feranec a Oťaheľ (2001), resp. Oťaheľ a kol. (2004). Prehľad postupov využívaných pri historickogeografickom výskume krajiny (prehistorickej i historickej) uvádza napr. Chrastina (2009, 2011b).

Remiášová 1990). Údaje o historickom stave a znečistení životného prostredia krajiny hornej Nitry sme čerpali z prác Drozda (1988), príp. Kapustu (1978), Žigraia (1978) a Jakála (1998). Pri štúdiu literatúry sme uplatnili „konvenčné“ metódy (heuristiku, kritický rozbor prameňov, ich komparáciu a interpretáciu).

Druhá skupina prác približuje problematiku kultúrnokrajinnej vrstvy² a konštrukciu fyzickogeografického profilu krajiny³. Tieto fenomény totiž predstavujú teoreticko-metodologické východisko ku tvorbe profilu kultúrnokrajinnej vrstvy.

V odbornej literatúre patrí otázka kultúrnokrajinnej vrstvy medzi menej pertraktované (a taktiež diskutované) témy. Napr. Lennon a Mathews (1996) alebo Ořahel a kol. (2004) interpretujú túto charakteristiku kultúrnej krajiny viac-menej implicitne, na rozdiel od konkrétneho výkladu Žigraia (1995, 1999, 2004), ktorý uvádza aj špecifiká jej štúdia.

Postup zostrojenia fyzickogeografického profilu krajiny prinášajú Lauko (1990, 1995), Kramáreková a Oremusová (2004). Príklady jeho uplatnenia v základnom výskume rôznej mierky a orientácie možno vidieť v prácach domácich (Eliáš 1986, Lauko 1995) i zahraničných autorov (Buček, Lacina 1975, 1977; Sołowiej 1992; Dobrzańska, Kalicki 2003; Pedroli, Borger 1990; Miede et al. 2008).

Pri tvorbe analytických pásov fyzickogeografického profilu miestnej krajiny sme použili tematické mapy malých a stredných mierok (prehľad uvádzame v poznámke 3). Vzhľadom na generalizovaný obsah a kvalitu informácií získaných štúdiom týchto máp bolo potrebné ich doplnenie a precizovanie. Konkrétne údaje o primárnych geoekologických charakteristikách skúmaného územia a jeho súčasnom land use (využití plôch) nám poskytli výsledky polostacionárneho terénneho geoekologického (komplexného fyzickogeografického) výskumu (bližšie Minár a kol. 2001; Tremboš a kol. 2009), ktorý sme realizovali metódou pozorovania (Mazúrek 1984). Získané informácie boli zaznamenané do Základnej mapy SR v mierke 1 : 25 000 s vyznačenou profilovou líniou⁴, resp. do inventarizačných listov⁵. Aktuálny stav využívania miestnej krajiny a historické krajinné štruktúry sme zdokumentovali aj fotograficky.

² Kultúrnokrajinná vrstva je súbor kultúrnokrajinných prvkov (foriem využitia zeme alebo tried využívania krajiny/krajinnej pokrývky) s časovo a priestorovo blízkymi súradnicami. Súčasnú kultúrnu krajinu tvorí konkrétny počet kultúrnokrajinných vrstiev. Tieto nefungujú autonómne, ale v procese vývoja kultúrnej krajiny dochádza k ich vzájomnému prelínaniu, kedy mladšia kultúrnokrajinná vrstva „prekrýva“ staršiu, z ktorej sa v aktuálnom časovom horizonte zachovali historické alebo prehistorické krajinné štruktúry.

³ Fyzickogeografický profil krajiny predstavuje vlastný profil georeliéfu územia (vytyčuje ho profilová línia) a profilový pás. Profilový pás (nad, príp. pod profilom) slúži pri analýze geoekologických charakteristík skúmaného územia, ktoré zohrávajú význam pri priestorovom rozložení antropogénnych aktivít (foriem využitia zeme alebo tried využívania krajiny) v miestnej krajine. Pri konštrukcii analytických pásov boli použité najmä mapy malých a stredných mierok. Konkrétne išlo o kartografické podklady týkajúce sa geologického substrátu (Šimon a kol. 1997), geomorfologických (Mazúr, Činčura, Kvitkovič 2002; Mazúr, Lukniš 2002), klimatických (Lapin a kol. 2002), pôdnych pomerov (Šály, Šurina 2002) a potenciálnej vegetácie (Michalko, Berta, Magic 1986; Michalko, Magic, Maglocký 1986).

⁴ Do mapy sme zakresľovali aktuálny stav využívania plôch a historické krajinné štruktúry pozdĺž profilovej línie.

⁵ Išlo napr. o údaje o geologickom substráte (materskej hornine) a pôdnom type získané štúdiom existujúcich prirodzených (vývraty stromov) a antropogénnych odkryvov (kameňolomy). Inventarizačné listy boli vypracované aj pre vybrané areály reálnej vegetácie (park v Laskári a nálet na haldách pri Bani Mládeže).

	listnatý les		domy		kaštieľ	DN	dubové nátržníkové lesy
	ihiľnatý les		domy so záhradami		muničný sklad	DH	dubovo-hrabové lesy
	poškodený les		zničený dom		vodný mlyn	DC	dubovo-cerové lesy
	park		kostol		baňa	LLn	lužné lesy nížinné
	stromoradie		kaplnka		tehelňa	B	borovica
	trvalé trávne porasty		ruiny kaplnky		železnica	S	smrek
	orná pôda		hrad		halda		
	spustnutá orná pôda		vypálený hrad		halda s porastom pionierskych drevín		
	zničená úroda						
	vodná priekopa						

Obr. 1 – Mapové znaky a skratky použité pri profiloch kultúrnokrajinných vrstiev

Vyššie uvedená informačná databáza nám slúžila ako východisko ku konštrukcii profilov kultúrnokrajinných vrstiev. Postup pri ich realizácii bol nasledovný (Chrastina 2011a). Komplexný fyzickogeografický (geoekologický) profil krajiny sme na profilovej čiare⁶ doplnili o obrázkové a symbolické mapové znaky (obr. 1), ktoré vyjadrujú stav historického „land use“ (v príspevku ho reprezentujú triedy využívania krajiny a vybrané historické/prehistorické krajinné štruktúry) na profilovej línii⁷ zakreslenej na kartografickom podklade – mape⁸. Takto vzniknutý („základný“) profil kultúrnokrajinnéj vrstvy predstavuje zjednodušený model kultúrnej krajiny skúmaného územia (obr. 6). Zároveň umožňuje identifikáciu väzieb a vzťahov medzi prírodnými komponentmi miestnej krajiny v chorickej dimenzii a ich využívaním človekom v konkrétnom období. Analogicky možno vytvoriť i „kombinovaný“ profil/profilu kultúrnokrajinnéj vrstvy, ktorý konštruujeme dvoma spôsobmi. Prvý variant vzniká doplnením základného profilu o ďalšie údaje, vďaka ktorým nadobúda „komplexnejší“ charakter (napr. obr. 5, 7–9). Tento subtyp sa používa v prípade chýbajúcich kartografických podkladov alebo značného chronologického odstupe dvoch, po sebe nasledujúcich máp toho istého územia. Jeho úlohou je vyplniť hiát medzi dvoma časovými obdobiami (určené vročením podkladových máp), ktoré sa vyznačovali inou kvalitou využívania miestnej krajiny. Z hľadiska vývoja krajiny pritom neraz ide o relatívne krátku periódu charakteristickú zvýšenou intenzitou prírodných katastrof (napr. veterné smršte, povodne, pôdna erózia) alebo spoločenských otrasov (vojenské drancovanie, prílev kapitálu a z neho

⁶ Profilová línia geoekologického profilu krajiny Novák a ich zázemia je identická hypsografickej krivke skonštruovanej podľa Základnej mapy SR z r. 1994.

⁷ Profilovú čiaru chápeme viac-menej implicitne. Línia rezu totiž reálne predstavuje zónu (pás) so šírkou 0,5 cm po oboch stranách profilovej čiary (t. j. 250 m v skutočnosti). Oproti situácii na profilovej čiare takáto šírka sledovanej oblasti umožňuje zachytiť väčšie množstvo areálov alebo bodových a líniových objektov zakreslených na podkladovej mape, ktoré nás informujú o využívaní miestnej krajiny v príslušnom období.

⁸ V práci sú použité mapy transformované do jednotnej mierky (1:25 000): Mapa 1. voj. mapovania (1782/84), Mapa 2. voj. mapovania (1845), Mapa 3. voj. mapovania (1882), Prehľadná mapa bernej župy Nitrianskej (1900?), reambulovaná verzia Vojenskej špeciálnej mapy (1954), ktorá zachytáva stav z r. 1938, Vojenská špeciálna mapa (1956) a Základná mapa SR (1994).

vyplývajúca zmena využitia plôch a pod.). Pri jeho tvorbe ako zdroj informácií o využívaní miestnej krajiny primárne slúžia písomné a obrazové historickogeografické pramene, ktoré modifikujú (doplňajú) informácie o historickom land use zistené na podkladovej mape z predchádzajúceho obdobia. Aplikovateľné sú i výsledky terénneho výskumu zameraného na štúdium historických alebo prehistorických krajinných štruktúr a aktuálny stav využívania krajiny na profilovej línii.

Druhý variant predstavuje kombinovaný profil kultúrnokrajinnej vrstvy z obdobia praveku až stredoveku, resp. z doby, ku ktorej nemáme relevantný kartografický podklad umožňujúci spoľahlivú identifikáciu využitia plôch (event. tried využívania krajiny). Na tento účel možno použiť mapu z najbližšieho časového horizontu (zvyčajne z obdobia 1. vojenského mapovania). Funkciu primárneho zdroja informácií o súdobom land use namiesto mapy preberajú písomné a archeologické pramene a historické krajinné štruktúry (obr. 4). Analogický postup sa uplatňuje aj pri rekonštrukcii prehistorického land use profilu kultúrnokrajinnej vrstvy, v rámci ktorej figurujú prehistorické krajinné štruktúry a triedy využívania krajiny (obr. 3) identifikované pomocou archeologickej alebo paleobotanickej, palynologickej a inej databázy.⁹

Kvôli ľahšej identifikácii od „historickogeografickej nadstavby“ základného profilu (reprezentovanej triedami využívania krajiny, historickými alebo prehistorickými krajinnými štruktúrami) sme „novozistené“ prvky prehistorického/historického land use na kombinovaných profiloch kultúrnokrajinných vrstiev farebne rozlíšili pomocou mapových znakov sivej farby. Ak tieto triedy využívania krajiny a historické krajinné štruktúry figurujú medzi prvkami historického „land use“ kultúrnokrajinnej vrstvy z mladšieho obdobia ich farba sa mení na čiernu, pretože v aktuálnom časovom horizonte už tvoria „štandardnú“ súčasť miestnej krajiny. Inak statický charakter tried využívania krajiny a historických/prehistorických krajinných štruktúr tvoriacich „land use“ na profile konkrétnej kultúrnokrajinnej vrstvy je možné „zdynamizovať“ pomocou temporálnej analýzy, čiže zoradením profilov v časovej postupnosti.

Prínos metódy profilov kultúrnokrajinných vrstiev spočíva v nasledovných bodoch. Prvým je identifikácia plôch, resp. tried využívania krajiny a historických/prehistorických krajinných štruktúr bodového alebo líniového charakteru, ktoré vzhľadom na použitú mierku nie sú zakreslené na podkladovej mape. Profil kultúrnokrajinnej vrstvy zároveň ukazuje relatívny vek historických krajinných štruktúr pomocou mapového znaku(kov) sivej farby. Na bežnej mape je totiž ich relatívna chronológia „skrytá“ pod mapovým znakom čiernej farby. Ďalej je to možnosť modelovania prehistorického alebo historického „land use“ miestnej krajiny s využitím alternatívnej informačnej databázy (z písomných a obrazových archiválií, archeologických štruktúr, peľových analýz, ...) z obdobia praveku až stredoveku, teda z doby, ku ktorej nemáme relevantný kartografický podklad umožňujúci „reálnu“ rekonštrukciu súdobého využívania krajiny. Prínosom metódy je i možnosť vizualizácie momentálneho vplyvu prírodných katastrof (veterné smršte, povodne), spoločenských otrasov

⁹ Príkladom je profil kultúrnokrajinnej vrstvy z mladšej doby bronzovej spracovaný pomocou mapy 1. voj. mapovania a údajov z archeologickej literatúry. Nízka lesnatosť skúmaného na kartografickom podklade z r. 1782/84 totiž rámcovo zodpovedá analógiám o deforestácii miestnej krajiny ľuďom lužickej kultúry (bližšie Sádlo a kol. 2008).

a turbulencií (vojny, epidémie a pod.) na „land use“ miestnej krajiny. Nemenej významným kladom je znázornenie horizontálnych¹⁰ i vertikálnych¹¹ závislostí a vzťahov medzi prírodnými komponentmi krajiny v chorickej dimenzii a jej využívaním v konkrétnom časovom horizonte.

Slabou stránkou danej metódy je do určitej miery generalizovaný pohľad na využívanie miestnej krajiny. Línia rezu totiž reálne predstavuje zónu (pás) so šírkou 0,5 cm po oboch stranách profilovej čiary (t.j. 250 m). Takáto šírka sledovanej oblasti umožňuje zachytiť iba určité množstvo areálov, bodových a líniových objektov zakreslených na podkladovej mape, čo skresľuje predstavu bádateľa o súdobom „land use“. Špecifický problém predstavuje potenciálne nekorektná interpretácia kvalitatívne nekonzistentných databáz z oblasti geoekológie (komplexnej fyzickej geografie), krajinej ekológie, event. histórie a archeológie.

3. Poloha, vymedzenie územia a jeho rámcová charakteristika

Objektom výskumu je industriálna krajina mesta Nováky a jeho zázemia. Z chronologického hľadiska ide o pomerne mladý typ kultúrnej krajiny. Vznikol v druhej polovici 30. rokov 20. storočia činnosťou priemyslu (chemického a neskôr ťažobného) v pôvodne poľnohospodárskej krajine na juhu Prievidzskej kotliny. Priemyselnú krajinu skúmaného územia charakterizujú fyziognomické, štruktúrne a funkčné rysy (bližšie Kolečka 2006a), ktoré v zjednodušenej podobe ukazuje Edelblutteho (2006) model industriálneho geosystému.

Industriálna krajina sa rozprestiera na území mesta Nováky, pričom zasahuje aj územia (resp. ich časti) obcí Koš, Diviacka Nová Ves a Opatovce nad Nitrou¹². Jej štúdium sme realizovali na profilovej línii označenej A–A' (obr. 2). Z hľadiska hierarchického usporiadania krajinných jednotiek sa skúmané územie nachádza na južnom okraji Prievidzskej kotliny (je súčasťou Hornonitrianskej kotliny). Všetky obce administratívne patria do okresu Prievidza, pričom Nováky predstavujú dôležité priemyselné centrum na juhovýchode Trenčianskeho kraja.

Kultúrna krajina Novák a ich zázemia s reliktnami, príp. funkčnými areálmi ťažobného a chemického¹³ priemyslu a muničných skladov sa vyvinula v kotlinovej krajine. Zo spektra prírodných komponentov miestnej krajiny mali pre vznik a rozvoj banskej činnosti význam uhoľné sloje nováčkeho súvrstvia. Vojensko-strategické dôvody boli zasa zohľadnené pri budovaní muničných skladov v doline Trebianky. Jej úzky profil (v tvare písmena „V“) sťažoval letecký prieskum a možnosť vzdušného útoku a zároveň obmedzoval ničivé účinky potenciálneho výbuchu uskladnenej munície na priľahlý areál.

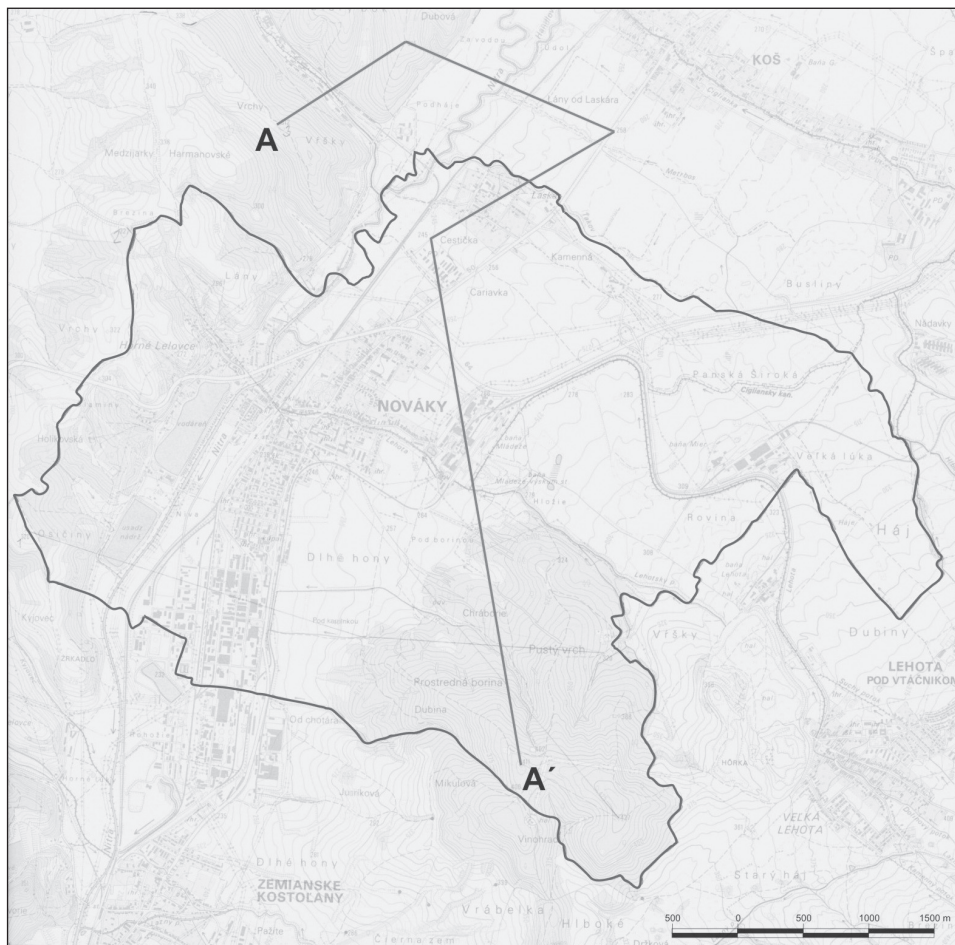
Dostatok rozvojových plôch na výstavbu obytných areálov poskytovala najmä niva rieky Nitry. Polia sa sústreďovali na náplavovom kuželi Lehotského potoka.

¹⁰ Vzťah využitia plôch verzus sklonitosť, expozícia a relatívna výška morfoskulptúry, dopad klimatických extrémov (veterné smršte, povodne) na využitie plôch v území a pod.

¹¹ Napr. v dimenzii geologický substrát – pôdny typ – reálna vegetácia – trieda(dy) využívania krajiny/historická/ prehistorická krajinná štruktúra(ry).

¹² Názvy území jednotlivých obcí v štúdiu nahrádza implicitný termín „zázemie“.

¹³ Areál Nováčkych chemických závodov leží mimo profilovej línie a z tohto dôvodu sa rekonštrukciou jeho vývoja v tomto príspevku nezaobráame.

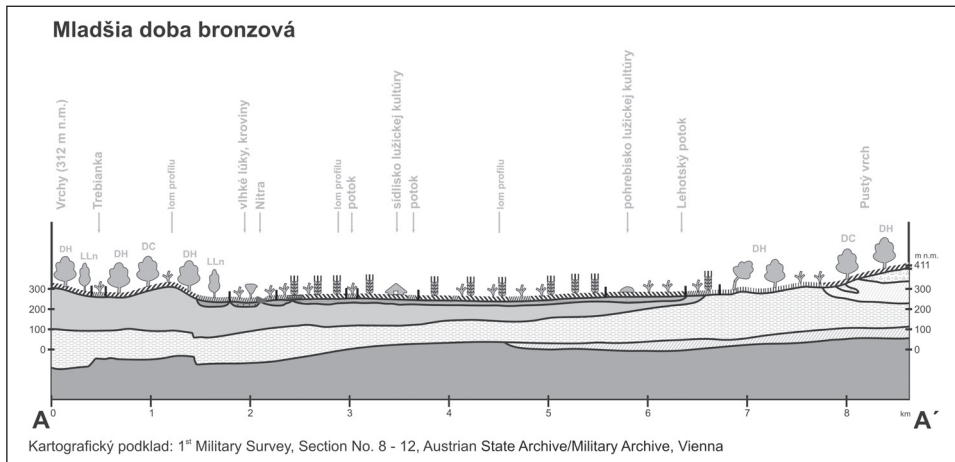

Obr. 2 – Vymedzenie skúmaného územia a profilová línia A–A'

Jeho väčšia relatívna výška totiž zabezpečovala ochranu poľnohospodárskej pôdy pred záplavami hlavného recipienta.

4. Rekonštrukcia industriálnej krajiny skúmaného územia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev

Vývoj industriálnej krajiny skúmaného územia, jej historickú pamäť, rámcovo rekonštruujeme pomocou modelovania prehistorického a historického „land use“ na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. Historický „land use“ profilov kultúrnokrajinných vrstiev A–A' sme spracovali podľa máp z r. 1782/84, 1882, 1938 (reambulovanej verzie z r. 1954), 1956 a 1994. Konkrétne údaje o využití plôch na línii rezu poskytla literatúra a výsledky terénneho výskumu. Profily kultúrnokrajinných vrstiev zostrojené pomocou podkladových máp doplnili časové horizonty z mladšej doby bronzovej, resp. z r. 1608 a 2011.

Obr. 3 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinej vrstvy z mladšej doby bronzovej

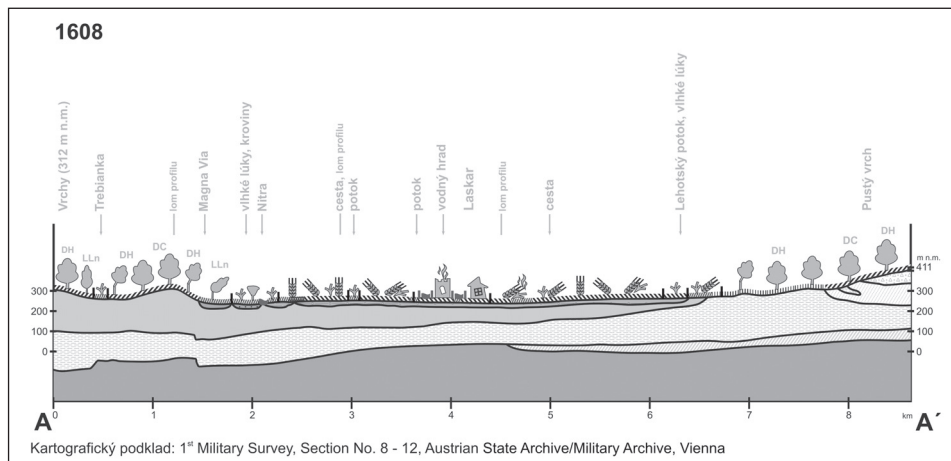
Motívom konštrukcie kombinovaného profilu kultúrnokrajinej vrstvy z mladšej doby bronzovej bol zámer modelovať prehistorický „land use“ na základe údajov z archeologickej literatúry. Ďalší kombinovaný profil (1608) približuje turbulentnú fázu vývoja miestnej krajiny po potlačení Bočkajovho povstania. Tretí profil zachytáva využívanie krajiny skúmaného územia v r. 2011. Využitie plôch na profilovej línii v r. 1845 a 1900(?) charakterizujeme pomocou ich opisu z podkladových máp. Viacnásobne lomený a dvakrát prevýšený profil kultúrnokrajinej vrstvy má dĺžku 8 km. Pri jeho skutočnej šírke 250 m znázorňuje využívanie krajiny územia mesta Nováky a jeho zázemia na ploche 200 ha, príp. 2 km² (obr. 2).

Profil kultúrnokrajinej vrstvy z mladšej doby bronzovej (cca 1200–800 pred n. l.) ukazuje kultúrnu krajinu s prevahou poľnohospodárskej pôdy (obr. 3). Agrárne využívané plochy sa koncentrovali najmä na hnedozemiach náplavového kužeľa Lehotského potoka. Aridná klíma subboreálu zrejme umožňovala využívať aj fluvizeme na nive rieky Nitry a jej prítokov, pokryté enklávami (?) jaseňovo-brestového lesa podzv. *Ulmenion*. Vlhké lúky so zhlukmi krovitých vrbín s vrbou bielou (*Salix alba*) a v. košíkárskou (*S. viminalis*) v tesnej blízkosti vodných tokov slúžili ako extenzívne pasienky. Okrem pasienkov na nivách figurovali malé polia štvorcového tvaru oddelené lesokrovinami alebo prekážkami z vyklčovaného náletu. V zmysle Dreslerovej (2004) tieto bariéry chránili úrodu pred divou zverou a zároveň zabraňovali úteku domácich zvierat spásajúcich úhor.

Polia a pasienky zrejme tvorili aj hospodárske zázemie sídliska lužickej kultúry na nive potoka Ťakov v oblasti dnešného Laskára (Remiášová 1990). K pochovávaní zomretých z miestnej komunity potenciálne dochádzalo na žiarovom pohrebisku, ktoré Rakovszky (1888) odkryl na náplavovom kuželi Lehotského potoka (obr. 3, uprostred vpravo).

Pomerne vysoký stupeň odlesnenia miestnej krajiny súvisí s agrárnou ekonomikou lužického ľudu a je v súlade s predstavami o lesnom manažmente mladobronzových kultúr (Sádlo a kol. 2008). Lesná pastva, získavanie letniny a ťažba dreva ovplyvňovali hlavne druhovú štruktúru dubohrabín (asoc. *Quercus*

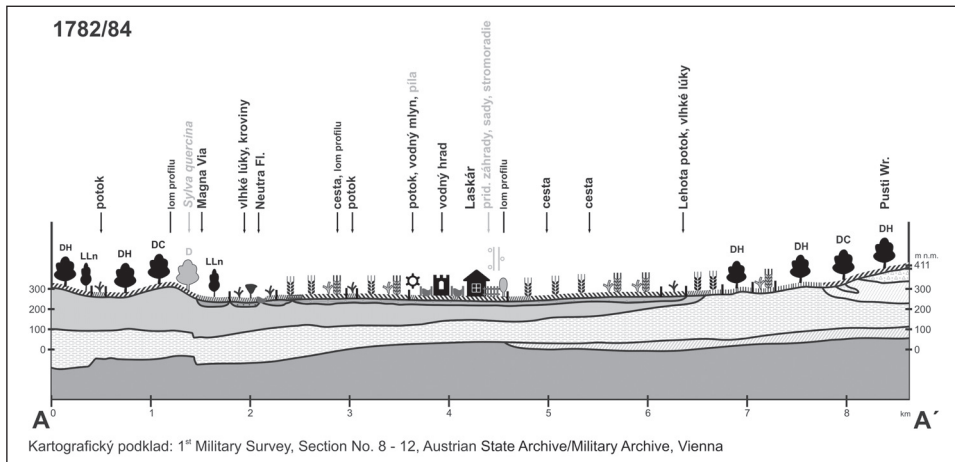

Obr. 4 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinej vrstvy z r. 1608

robori-Carpinienion betuli), ktoré tu v zmysle Geobotanickej mapy (Michalko, Magic, Maglocký 1986) a tvorili pôvodné lesné spoločenstvá. Tieto lesy, vzniknuté antropickou transformáciou zmiešaných dúbav *Quercetum mixtum*, pokrývali polohy kambizemí a pseudoglejov na okrajoch profilovej línie (obr. 3, vľavo a vpravo). Okrem hrabu (*Carpinus* sp.), ktorý sa v dobovo-hrabových lesoch vyskytoval minimálne, v nich podľa Hajnalovej (1990), Michalka (1986b), Sádla, Storch a Louckej (2002) rástli lipa (*Tilia* sp.), javor (*Acer* sp.) a brest (*Ulmus* sp.). Enklávy dubovo-cerových lesov asociácie *Quercetum petraeae-cerris* vyznačovali výhrevnejšie lokality na svahoch s južnou až juhovýchodnou expozíciou (Michalko 1986a). Na odlesnených miestach masívu Pustého vrchu mohli v tomto období vzniknúť aj enklávy sekundárnych formácií trávobylinných spoločenstiev (obr. 3, vpravo).

Mapové znaky na profile kultúrnokrajinej vrstvy z r. 1608 ukazujú zničenú krajinu po drancovaní bočkajovských hajdúchov (obr. 4). Poznámka v súpise domov Nitrianskej stolice z r. 1608 potvrdzuje vypálenie (lat. *combusta*) dediny Laskár a vodného hradu v jej blízkosti (Sedlák, Melniková 1976). Podpaľačstvu útočníkov neunikla ani úroda na urbárskych oráčinách, ktoré sa rozprestierali na hnedozemiach náplavového kužeľa Lehotského potoka, príp. na fluvizemiach pokrývajúcej nivu a terasy rieky Nitry. Úbytok obyvateľstva sa v miestnej krajine prejavil rozširovaním náletu na poľnohospodárskej pôde. Nestabilné pomery na hornom Ponitří zároveň negatívne ovplyvňovali dopravu po cisársko-kráľovskej poštovej ceste (lat. *Magna via*) na styku terasy rieky Nitry a zalesneného okraja Prievidzskej kotliny (obr. 4, vľavo).

Predpokladáme, že dubohrabiny s ostrovčekmi dubovo-cerových lesov na okrajoch profilovej línie boli v tomto turbulentnom období dočasne vystavené nekontrolovanej pastve a ťažbe dreva zo strany poddaných. Zároveň dochádzalo k poškodzovaniu zvyškov lužných lesov (podzv. *Ulmienion*) na nive rieky Nitry. Analógie z českých krajín (Hofmeister, Hruška 2002) informujú aj o sekaní dubových vetiev (potrava pre dobytok v suchých rokoch) a získavaní hrabanky na podstielanie rožného statku. Zároveň dochádzalo k poškodzovaniu lužných nížinných lesov (podzv. *Ulmienion*) na nive rieky Nitry. Živelnú exploataciu

Obr. 5 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinej vrstvy z r. 1782/84

lesnej krajiny znázorňujú naklonené solitéry listnáčov na obrázku 4 vľavo a vpravo.

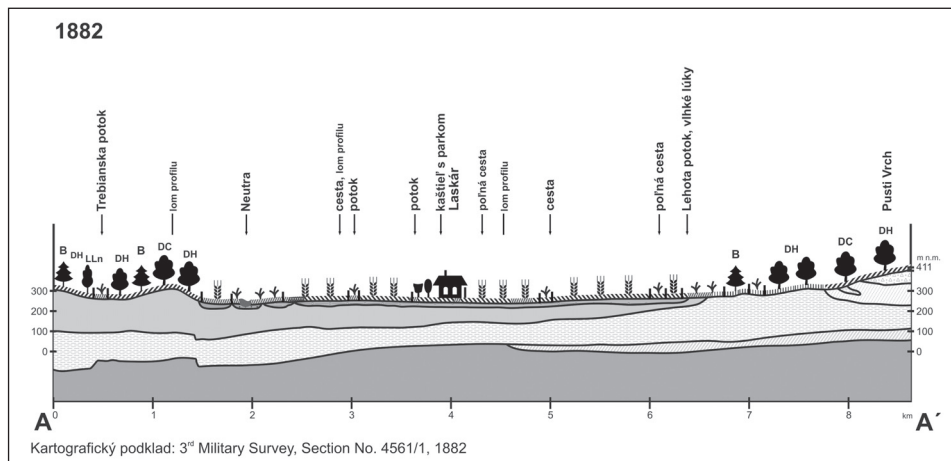
Rok 1782/84 na profile kultúrnokrajinej vrstvy reprezentuje poľnohospodárska krajina s lesmi (obr. 5). Dedina Laskár na nízkej terase rieky Nitry dominuje hrad obohnaný vodnou priekopou, ktorá slúžila aj ako rybník (Kubasák 1979).

Polia na fluvizemiach poriečnej nivy rieky Nitry a hnedozemiach nižších náplavových kuželov sa osievali pšenicou (vrátane špaldy), ražou, jačmeňom, prosom a ovsom, z ktorého pracovitý roľník (lat. *Sollers agricola*) mohol získať aj 6násobný výnos (Kováč 1976). Pestovanie ďateliny namiesto úhoru je doložené až na konci 18. storočia (1798). Na ornej pôde, ktorá bola v tomto období obhospodarovaná trojpoľným systémom sa nachádzali aj konopiská. Záznamy župnej vizitácie Nitrianskej stolice z r. 1778/79 uvádzajú v Laskári dvanásť drevených domov, panské záhrady a sady (Sedlák, Melniková 1976). Na pravom brehu potoka Ťakov ležal panský mlyn s jedným kolesom a píla. Kráľovskú cestu z Novák do Prievidze lemovalo stromoradie (obr. 5, uprostred).

Vlhké pasienky s ostrovčekmi krovitých vrbín alebo lužných nížinných lesov na nive rieky Nitry slúžili na pastvu hospodárskych zvierat, a to najmä rožného statku (Kováč 1976). Zmienka o dubovom lese (lat. *Sylvia quercina*) v blízkosti Laskára (Sedlák, Melniková 1976; Kubasák 1979) nepriamo potvrdzuje existenciu dubohrabín alebo dubovo-cerových lesov na svahoch nad pravobrežnou terasou rieky Nitry (obr. 5, vľavo). Pasenie rožného statku, selektívna ťažba „cenného“ dubu, ktorý sa dobre zmladzoval, menili hospodársky tvar lesných porastov na okrajoch profilu v prospech výmladkových lesov.

Antropický tlak na lesnú krajinu v danom období zmierňoval tereziánsky „Porádek hor aneb lesuv zachování“ (1769/70). Napriek tomuto opatreniu v skúmanom území predpokladáme pokračujúcu fragmentáciu okrajov, resp. „zatlačanie“ lesa do väčších nadmorských výšok.

Mapa z r. 1845 ukazuje niekoľko zmien vo využívaní miestnej krajiny. Prestavba vodného hradu na kaštieľ si vynútila zbúranie opevnenia a zasypanie vodnej priekopy. Na novovzniknutej ploche vysadili rozsiahly park a bola tu aj zeleninová záhrada (Sedlák, Melniková 1976). Po prehradení prírodného

Obr. 6 – Základný profil kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1882

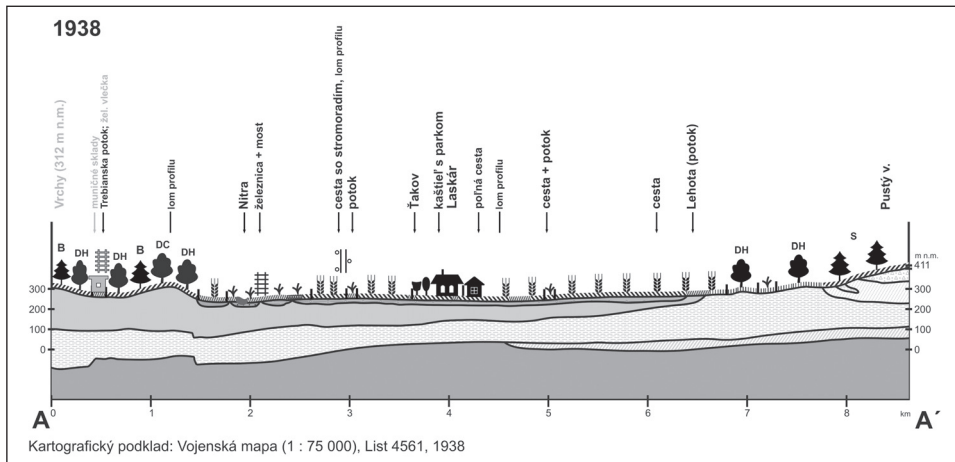
kanála, ktorý kedysi napájal vodnú priekopu, vody potoka Ťakov poháňali koleso panského mlyna (Kubasák 1979). Po temene nízkej terasy rieky Nitry na východ od Laskára viedla kráľovská cesta, ktorá od prvej tretiny 19. storočia prevzala aj funkciu komunikácie *Magna via*.

Polia na nive rieky Nitry ohrozovali inundácie hlavného recipienta. Povodne predstavovali hlavnú prírodnú hybnú silu, ktorá v klimaticky nestabilnom období malej doby ľadovej limitovala využívanie plôch v tejto časti skúmaného územia. Úrodnosť tunajších oráčín zabezpečovala špeciálna agrotechnika, pri ktorej každá trinásť brázda slúžila ako jarok odvádzajúci vlahu z pôdneho profilu fluvizemí (Sedlák, Melniková 1976). Úzke nivy potokov a lokality s vysokou hladinou podzemnej vody na ľavom brehu rieky Nitry boli využívané ako pasienky na chov oviec.

Dobové zásahy človeka do lesných porastov na úpätí Pustého vrchu a svahoch doliny Trebianky, sa prejavovali presvetľovaním prevažne výmladkových dubohrabín, resp. dubovo-cerových lesov. Napriek zmladzovaniu sa dub v dôsledku nadmernej ťažby začal postupne „vytrácať“ z lesnej krajiny na okrajoch profilovej línie. Podľa Drozda (1988) na vzniknuté holiny – aj zásluhou pastvy sa invázne rozšírila borovica lesná (*Pinus sylvestris*), ktorá sa v miestnych lesoch pôvodne vyskytovala iba mozaikovito.

Smer a intenzita agrárne využívanj krajiny s lesmi na profile kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1882 (obr. 6) sa oproti predchádzajúcemu časovému horizontu líši iba v detailoch. Málo efektívne a povodňami ohrozované polia na fluvizemiach ľavobrehnej nivy rieky Nitry sa transformovali na trvalo trávne porasty, ktoré spásal najmä rozný dobytok a ovce (obr. 6, uprostred vľavo). Laskár mal v tomto období asi 20 domov a jeho obyvatelia boli zväčša roľníci. V kaštieli s parkom žila veľkostatkárska rodina Tarnóczyovcov. Do r. 1882 zanikol mlyn na pravom brehu Ťakovského potoka, ktorý tu existoval ešte v pred desiatimi rokmi (Sedlák, Melniková 1976). Okraj Laskára pretínala hlavná cesta, spájajúca Prievidzu s Nitrou (obr. 6, uprostred vpravo).

Druhovú štruktúru prevažne výmladkových lesov na okrajoch profilu kultúrnokrajinnej vrstvy sa oproti predchádzajúcemu obdobiu zmenila iba čiastočne.

Obr. 7 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinej vrstvy z r. 1938

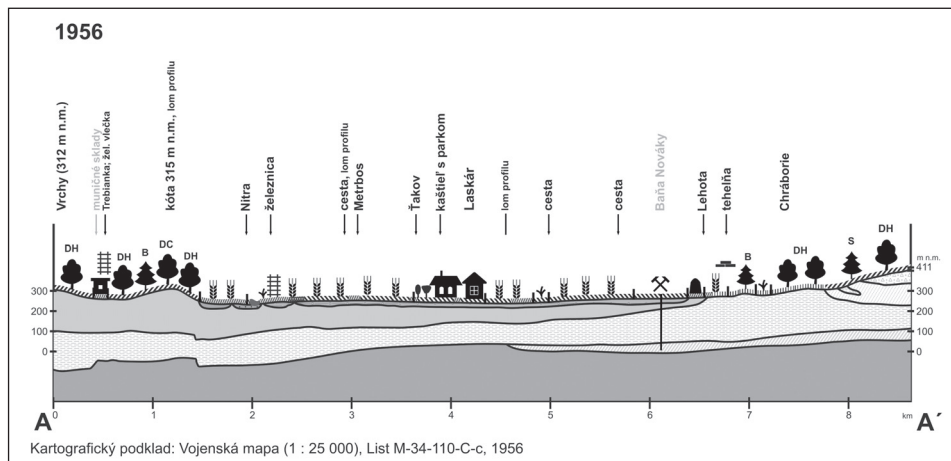
Dubohrabiny a dubovo-cerové lesy na minerálne silných substrátoch Pustého vrchu dopĺňali porasty smreka a borovice (obr. 6, vpravo). Skladbu lesných porastov na nive Trebianky dopĺňali antropogenizované spoločenstvá nížinných lužných lesov (obr. 6, vľavo).

Mapa z r. 1900(?) zobrazuje poľnohospodársko-lesnú krajinu, ktorú v strednej časti profilovej línie zastupuje osada Laskár s kaštieľom a parkom. Odlesnené časti vlhkej nivy potoka Trebianka pokrývajú extenzívne lúky a pasienky. Od r. 1896 vedie v blízkosti koryta rieky Nitry železničná trať. Podľa Drozda (1988) od druhej tretiny 19. storočia dochádzalo v skúmanom území k introdukcii smreka (*Picea abies*) do lesných porastov v oblasti Trebianskej doliny a na Pustom vrchu. Cieľom zavádzania tohto ihličnanu so širokou ekologickou valenciou do miestnych lesov bolo nahradiť „nedostatkový“ dub.

Historický „land use“ profilu kultúrnokrajinej vrstvy z r. 1938 vykazuje oproti predchádzajúcemu obdobiu niekoľko odlišností, ktoré zapadajú do kontextu budovania industriálnej krajiny na území Novák v druhej polovici 30. rokov minulého storočia (obr. 7).

Zmena v dovtedajšom využívaní miestnej krajiny sa dotkla priestoru Trebianskej doliny, kde v r. 1936/38 boli z iniciatívy Ministerstva národnej obrany vybudované muničné sklady (Ďurina 1976). Jurik (2006) píše, že tento komplex s Novákmi spájala železničná vlečka s mostom cez rieku Nitru. Po vyvlastnení pozemkov štátom nasledovala urýchlená výstavba skladov, na ktorej sa počas jednotlivých etáp podieľalo 1 200 až 2 000 pracovníkov z Novák, Laskára a okolitých obcí. Zvyšok robotníkov pochádzal z rôznych oblastí Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Títo pracovníci bývali v drevených barakoch na stavenisku.

Úpravy terénu na stavenisku muničných skladov a železničnej vlečky v doline Trebianky zasiahli plochy výmladkových dubohrabín s borovicou. Vzhľadom na strategický charakter vojenského komplexu však nešlo o živelnú ťažbu, ale o kontrolovaný výrub dotknutých partií lesa (obr. 7, vľavo). Stavebný rozmach na území Novák – jeden zo znakov industrializácie miestnej krajiny, sa prejavil vznikom tehelne Rudolf (1941) na severo-severovýchodnom úpätí Pustého vrchu (Ďurina 1976, Jurik 2006).

Obr. 8 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1956

K ďalším zmenám historického „land use“ na profilovej línii dochádza v druhej polovici 50. rokov. Ukazuje ich profil kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1956 (obr. 8). V r. 1949 sa na ornej pôde oproti tehelni začalo s budovaním ťažobného závodu Baňa Nováky (Kladivík 2004). Takmer okamžite od spustenia exploitácie lignitu (1955) zo slojov nováčkeho súvrstvia začal v blízkosti Bane Mládeže (názov závodu po r. 1957) vznikáť hlušínový odval (halda) vyťaženej, neproduktívnej horniny. Túto situáciu znázorňujú mapové znaky v pravej časti profilu kultúrnokrajinnej vrstvy (obr. 8).

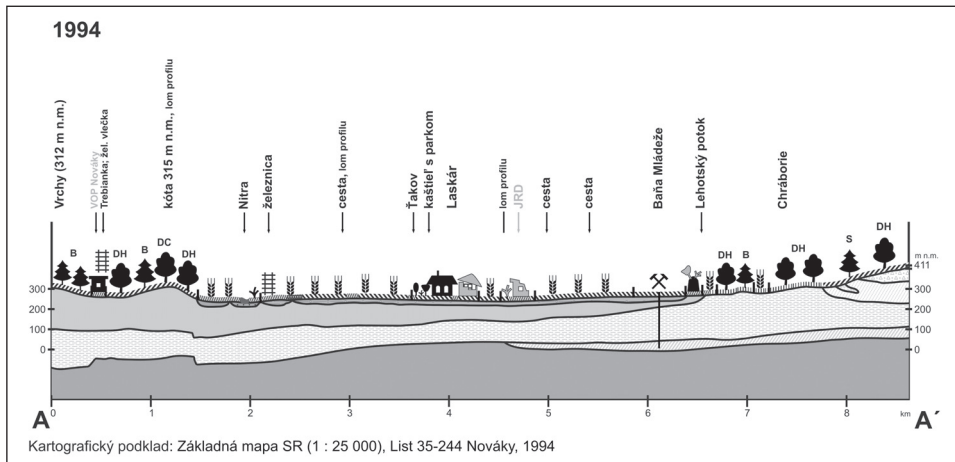
Ostatné triedy využívania krajiny a historické krajinné štruktúry sa oproti predchádzajúcemu obdobiu zatiaľ výraznejšie nezmenili. Výnimkou bol Laskársky kaštieľ s parkom, ktorý prevzalo Ministerstvo vnútra. Po oplotení celého areálu boli v parku vybudované podzemné kryty.

Hlbinná ťažba uhlia v Bani Mládeže sa v georeliéfe miestnej krajiny prejavila vznikom poklesových depresí a píng (Žigrai 1978, Jakál 1998). Vzhľadom na rozširovanie dobývacieho priestoru bane bolo potrebné nanovo trasovať a vybudovať cestu 1. triedy č. 50, vrátane regulácie (v poradí tretej) Lehotského potoka v r. 1973 (Jurik 2006). Na odvaloch v okolí bane sa prejavovali účinky náletu zarastaním krovinami s trávou-bylinným podrastom.

V priebehu 70. rokov došlo k zastaveniu výroby v tehelni Rudolf. Po založení Jednotného roľníckeho družstva v Novákoch (1958) bol na poľnohospodárskej pôde vedľa starej cesty do Prievidze vybudovaný hospodársky dvor JRD. Poddolovanie územia a predpokladaná ťažba severozápadnej časti uhoľného ložiska spôsobili v r. 1984 jeho zánik. Pôdu vhodnú na obrábanie prevzalo družstvo v Koši a nepotrebné objekty boli zbúrané (Jurik 2006).

Plánovaná ťažba lignitu a stavebná uzávera v Laskári neumožňovali ďalší rozvoj osady. Z tohto dôvodu tu od konca 80. rokov 20. storočia prebiehal výkup rodinných domov v prospech Uhoľných a lignitových baní Prievidza. Skladový komplex v doline Trebianky sa v r. 1957 transformoval na Vojenský opravárenský podnik Nováky, kde okrem servisu prebiehala i delaborácia munície.

Skladba lesných porastov na okrajoch profilovej línii sa oproti predchádzajúcemu obdobiu líšila iba nepatrne. Výmladkové dubiny a dubohrabiny dopĺňali

Obr. 9 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1994

plochy s borovicou a smrekom, ktorý na svahoch Pustého vrchu miestami prevládal (obr. 8, vpravo).

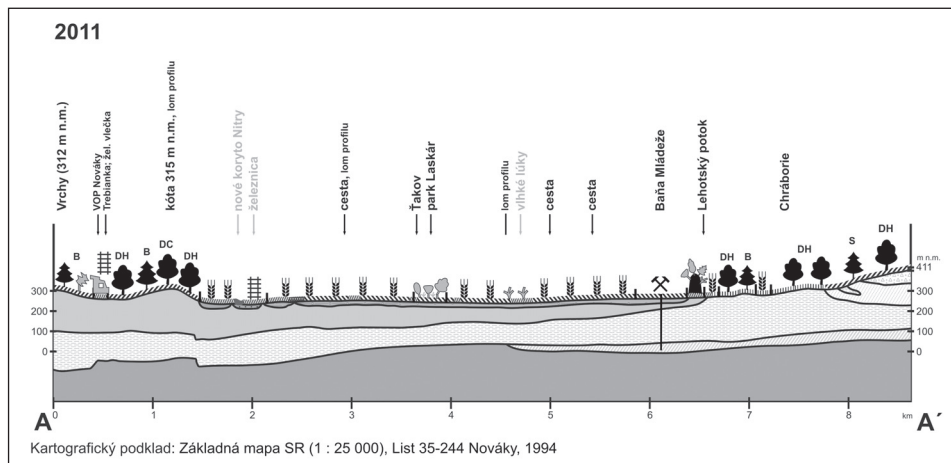
Je iba samozrejmé, že vyššie uvedené aspekty zanechali stopy na profile kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 1994 (obr. 9). Na mohutných výsypkách pri Bani Mládeže bujnel nálet lesokrovín. Ruiny hospodárskeho dvora Jednotného roľníckeho družstva boli zahladené a napriek poddolovaniu, resp. existencii poklesových kotlín sa väčšina územia využívala ako orná pôda. Jakál (1998) uvádza, že pokračovanie rastlinnej výroby v týchto miestach umožnila rekultivácia niektorých depresii zasypaním materiálom z hlušínových odvalov Bane Mládeže. Poklesové depresie s močaristým dnom na okraji dediny Koš pokrývala vlhkomilná vegetácia (obr. 9, uprostred).

V Novákoch-Laskári sa okrem kaštieľa s parkom (ktorý medzičasom uvoľnilo Ministerstvo vnútra SR) nachádzalo ešte 18 nevykúpených domov (Matúš 2010). Vzhľadom na plánované rozšírenie ťažby uhlia v danom území malo dôjsť k asanácii týchto stavieb – vrátane kaštieľa, zapísaného v ústrednom zozname kultúrnych pamiatok. Zároveň mal byť zlikvidovaný aj príslušný park s cudzokrajnými drevinami.

Na minerálne chudobných substrátoch hald pri Bani Mládeže bujnel nálet lesokrovín (obr. 9, vpravo). Znečistenie životného prostredia hornej Nitry exhalátmi z nováckej chemičky a Elektrárni Nováky¹⁴ (Kapusta 1978) viedlo koncom 80. r. minulého storočia k zhoršeniu zdravotného stavu lesných porastov v skúmanom území (Drozd 1988).

Historický land use profilu kultúrnokrajinnej vrstvy z r. 2011 zachytáva recentné zmeny miestnej krajiny zistené terénnym výskumom (obr. 10). Najstaršie partie haldy v zázemí Bane Mládeže pokrýva miestami súvislý porast pionierskych drevín (borovica, breza, topoľ atď.). Mladé časti výsypky sú bez vegetácie alebo s náletom trávno-bylinných spoločencstiev s krovinami. Priesktor niekdajšieho Jednotného roľníckeho družstva sa využíva ako orná pôda

¹⁴ Tepelnú elektrárňu spaľujúcu lignit z hornonitrianskych baní uviedli do prevádzky v r. 1953. Neskôr (1963, 1976) došlo k jej ďalšiemu rozšíreniu.

Obr. 10 – Kombinovaný profil kultúrnokrajinej vrstvy z r. 2011

s ostrovčekmi vlhkomilnej vegetácie označujúcej poklesnuté časti miestnej krajiny (obr. 10, uprostred a vpravo).

Koncom 90. rokov minulého storočia došlo k zbúraniu posledných domov v Novákoch-Laskári. V r. 1996/99 na objekte kaštieľa vykonali Katkin (1998, 2000), resp. Katkin a Bóna (2000) komplexný interdisciplinárny výskum. Tým bola splnená podmienka zrušenia jeho pamiatkovej ochrany a následne ho v r. 2000 asanovali (Matúš 2010). Z archetypu parkovej krajiny so šľachtickým sídlom sa do r. 2011 zachoval iba park, presnejšie jeho torzo (obr. 10, v strede). Poklesnuté časti areálu ohrozuje vysoká hladina podzemnej vody.

V súvislosti s plánovanou ťažbou v severozápadnej časti Nováckej uhoľnej panvy došlo v r. 2008/09 k vybudovaniu nového koryta rieky Nitra, vedľa ktorého vedie nový zvršok železničnej trate Prievidza–Nitra (obr. 10, vľavo). Výbuch v delaboračnej hale Vojenského opravárenského podniku v r. 2007 zrovnal so zemou časť objektov v doline Trebianky. Ani po štyroch rokoch od tejto tragickej udalosti nebol dotknutý areál uvedený do pôvodného stavu, čo vyjadrujú i obrázkové mapové znaky v ľavej časti profilu kultúrnokrajinej vrstvy (obr. 10).

Štruktúra plôch výmladkových dubín a dubohrabín s borovicou a smrekom na okrajoch profilu sa oproti predchádzajúcemu obdobiu nezmenila. Miernemu zlepšeniu zdravotného stavu lesných porastov pomohla modernizácia chemickej výroby, príp. montáž technológie na redukciiu exhalátov z tepelnej elektrárne v r. 1999.

5. Rekapitulácia poznatkov a záver

Vedecké bádanie v oblasti historickej geografie sa orientuje aj na výskum prehistorickej a historickej krajiny a jej využívania. Jedným z postupov, ktorými ho možno uskutočniť, je štúdium profilu/profilov kultúrnokrajinej vrstvy miestnej krajiny.

Prezentovaná rekonštrukcia industriálnej krajiny na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev umožňuje zodpovedať otázky sformulované v úvode príspevku.

Odpovede konkretizujeme prostredníctvom identifikácie a rámcovej charakteristiky jednotlivých vývinových fáz kultúrnej krajiny skúmaného územia:

Predindustriálna krajina I. (mladšia doba bronzová – 1899). Kultúrnu krajinu z tohto obdobia tvorila poľnohospodárska pôda (polia, lúky a pasienky) a antropicky ovplyvnené okraje lesov s lesokrovinami na okrajoch profilovej línie. Rozmiestnenie a štruktúra tried využívania krajiny a prehistorických/historických krajinných štruktúr odráža význam geoeologických limitov pri súdobom využívaní krajiny. Povodne rieky Nitry a jej prítokov predstavovali v tomto období hlavnú prírodnú hybnú silu, ktorá ovplyvňovala využívanie plôch v inundačnom území. Napriek riziku záplav sa analogické areály využívali nielen ako extenzívne lúky a pasienky, ale aj ako intenzívna orná pôda. Tento jav súvisí s podstatou súdobej agrárnej ekonomiky, založenej na pestovaní obilnín a chove hospodárskych zvierat. Občasné turbulencie spoločenského charakteru (napr. v r. 1608) sprevádzala prirodzená sukcesia poľnohospodárskej pôdy a vidieckych sídiel náletom. Proces „environmentálnej obnovy“ miestnej krajiny zrejme trval iba niekoľko rokov (maximálne jedno desaťročie), po ktorom došlo k oživeniu hospodárstva s intenzifikáciou dočasne opustených plôch.

Predindustriálna krajina II. (1900–1935). Smer a intenzita využívania kultúrnej krajiny v tomto období sa od predchádzajúceho typu odlišuje iba v detailoch. Historické krajinné štruktúry technického rázu na začiatku 20. storočia v skúmanom území reprezentuje železnica. Zvýšená intenzita antropogénneho tlaku na miestnu krajinu sa prejavuje aj introdukciou smreka do lesných porastov v oblasti Trebianskej doliny a na Pustom vrchu. Od 30. rokov 20. storočia dochádza k postupnej zmene priorít človeka pri využívaní krajiny skúmaného územia. Význam prírodných hybných síl vývoja miestnej krajiny „upadá“ a ich miesto preberajú rozhodnutia administratívneho centra, resp. spoločenské hybné sily.

Mladoindustriálna krajina (1936–1958). Vznik a kreovanie tretej vývinovej etapy miestnej krajiny súvisí s výstavbou muničných skladov v doline Trebianky (1935/38). Súbežne s budovaním tohto investičného celku vznikajú na ornej pôde a trvalo trávnych porastoch v zázemí profilovej línie plochy priemyselnej krajiny s príslušnou infraštruktúrou. Záverečnú fázu vývoja tohto typu kultúrnej krajiny predstavuje sprevádzkovanie Bane Nováky v r. 1955. Ťažba lignitu spôsobuje vznik antropogénneho georeliéfu. Haldy a poklesy sa stávajú významným štruktúrotvorným prvkom miestnej krajiny. Banská činnosť a odpady priemyselnej výroby však zároveň zaťažujú životné prostredie južnej časti Prievidzskej kotliny. Napriek týmto problémom mala agrárna výroba (rastlinná i živočíšna) v skúmanom území význam, čo odráža vznik Jednotného roľníckeho družstva v Novákoch (1958).

Zrelá industriálna krajina I. (1959–1990). Určujúcim fenoménom vývoja súdobej krajiny sú opäť spoločenské hybné sily, ktoré súviseli s rozvojom priemyselnej výroby v skúmanom území. Zmena priorít vo využívaní plôch viedla k likvidácii Jednotného roľníckeho družstva v Novákoch (1984). Poddolovanie územia sa prejavilo vznikom poklesov s vysokou hladinou podzemnej vody. Georeliéf miestnej krajiny modifikovala aj mohutná halda hlušiny pri Bani Mládeže, ktorú sčasti pokrýval nálet. Predpokladom začatia plánovanej ťažby uhlia na okraji nováckej panvy je asanácia nehnuteľností v Laskári a nové trasovanie cesty 1. triedy. Znečistenie životného prostredia exhalátmi z priemyselnej

výroby sa prejavuje zhoršením zdravotného stavu lesných porastov na okrajoch profilovej línie.

Zrelá industriálna krajina II. (1991–2011). Scenár ostatnej etapy vývoja industriálnej krajiny nadväzuje na predchádzajúce obdobie. Krajinnú štruktúru skúmaného územia negatívne poznačila asanácia kaštieľa a zvyšku rodinných domov v Laskári v r. 1997 až 2000. Uniformitu miestnej krajiny zvýrazňujú nové koryto rieky Nitry a zvršok železničnej trate Prievidza–Nitra, či výbuchom zničené objekty Vojenského opravárenského podniku v doline Trebianky. Štruktúra lesných porastov na Pustom vrchu a v zázemí Trebianskej doliny oproti predchádzajúcemu časovému horizontu výraznejšie nezmenila. Došlo však k miernemu zlepšeniu zdravotného stavu tunajších lesov.

Metóda profilov kultúrnokrajinných vrstiev má potenciál stať sa jedným z alternatívnych postupov pri štúdiu vývoja krajiny a jej antropogénnej exploatacie. Ponúka totiž „reálny pohľad“ na prehistorický a historický vývoj krajiny skúmaného územia, vrátane vizualizácie momentálneho vplyvu prírodných katastrof, spoločenských otrasov a turbulencií na zmeny využívania konkrétnych plôch. Ďalej umožňuje znázornenie horizontálnych a vertikálnych závislostí a vzťahov medzi prírodnými komponentmi krajiny v chorickej dimenzii a jej využívaním v príslušnom časovom horizonte. Daná metóda sa preto môže uplatniť pri hodnotení transformácie kultúrnej krajiny v územiach zaťažených antropickou činnosťou (kotliny, priemyselné oblasti, mestské aglomerácie a pod.). Základný výskum analogických oblastí sa totiž v súčasnosti vyznačuje značnou „uniformitou“ pri aplikácii dnes už „klasických“ metód intenzívneho výskumu dlhodobých zmien krajiny.

Rozšírenie predmetnej metódy do spoločenskej praxe bude (zrejme) limitovať nutnosť interdisciplinárneho prístupu k hodnoteniu zmien krajiny. Jeho podstatou je totiž kritická analýza a syntéza informácií z kvalitatívne rozdielnej databázy, ktorá kladie zvýšené nároky na zloženie a erudíciu členov výskumného tímu. Napriek týmto „obmedzeniam“ možno poznatky o využití plôch na profile/profiloch kultúrnokrajinnej vrstvy zohľadniť pri environmentálnom plánovaní,¹⁵ upevňovaní identity domáceho obyvateľstva (bližšie Lenovský 2006) alebo pri konkrétnych rozhodovacích procesoch na úrovni samospráv a vybraných orgánov štátnej správy.

Literatúra:

- ALFREY, J., CLARK, C. (1993): The landscape of industry: patterns of change in the Iron-bridge Gorge. Routledge, London, 252 s.
- BÍČÍK, I., GÖTZ, A., JANČÁK, V., JELEČEK, V., MEJSNAROVÁ, L., ŠTĚPÁNEK, V. (1996): Land Use / Land Cover Changes in the Czech Republic 1845–1995. *Geografie*, 101, č. 2, s. 92–109.
- BOLTIŽIAR, M. (2007): Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier (veľkomierkové mapovanie, analýza a hodnotenie zmien aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme). FPV UKF, Nitra, 248 s.

¹⁵ Pri tvorbe územných alebo krajinných/krajinnookologických plánov, navrhovaní kostry Územného systému ekologickej stability, event. pri posudzovaní vplyvov na životné prostredie a hodnotení environmentálnych rizík.

- BROWN, D. G., PIJANOWSKI, B. C., DUH, J. D. (2000). Modeling the relationships between land use and land cover on private lands in the Upper Midwest, USA. *Journal of Environmental Management*, 59, č. 4, s. 247–263.
- BRŮNA, V., KŘOVÁKOVÁ, K., CHRASTINA, P. (2011): Paměť mostecké krajiny – delete a restart. In: Bárta, M., Kovář, M. et al.: Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností. Academia, Praha, s. 787–799.
- BUČEK, A., LACINA, J. (1975): Biogeografická charakteristika CHKO Žďárské vrchy (manuskript). GgÚ ČSAV, Brno, 67 s.
- BUČEK, A., LACINA, J. (1977): Hodnocení biogeografických poměrů Chráněné krajinné oblasti Žďárské vrchy. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 14, č. 2–3, s. 21–57.
- DOBRZANŤSKA, H., KALICKI, T. (2003): Człowiek i środowisko w dolinie Wisły koło Krakowa w okresie od I do VII w. n.e. *Archeologia Polski*, 48, č. 1–, s. 25–55.
- DRDOŠ, J. (1994): Natural environment and its utilization in Upper Nitra region. *Geographia Slovaca*, 6, s. 125–136.
- DRESLEROVÁ, D. (2004): Dynamika povrchu krajiny v holocénu. In: Kuna, M. a kol.: Ne-destruktivní archeologie. Academia, Praha, s. 31–48.
- DROZD, V. (1988): Vývoj lesov na Hornej Nitre a ich ovplyvňovanie človekom. *Horná Nitra*, 13, s. 89–118.
- DUBCOVÁ, A. (2000): Vývoj priemyslu a formovanie teritoriálno-priemyselných jednotiek na území Ponitria. FPV UKF, Nitra, 155 s.
- ĎURINA, A. (1976): Nováky za buržoáznej ČSR a tzv. slovenského štátu. In: Sedlák, F., Melniková, M., Ďurina, A.: Nováky kedysi a dnes. Osveta, Martin, s. 103–154.
- EDELBLUTTE, S. (2006): Industrial landscapes between originality and banality. <http://www.ticcihcongress2006.net/paper/PaperB/EdelblutteText.pdf>.
- ELIÁŠ, P. (1986): Vegetácia štátnych prírodných rezervácií Hrdovická a Solčiansky háj a projektovanej ŠPR Kovarecká dubina (pohorie Tríbeč). *Rosalia*, 3, s. 33–79.
- FERANEC, J. (1996): Prístupy k analýze viac časových údajov diaľkového prieskumu Zeme. *Geografický časopis*, 48, č. 1, s. 3–11.
- FERANEC, J., OTAHEL, J. (2001): Krajinná pokrývka Slovenska Land Cover of Slovakia. Veda, Bratislava, 124 s.
- GREGORY, I. N., KEMP, K., MOSTERN, R. (2003): Geographical Information and Historical Research: Current progress and future directions. *Humanities and Computing*, 13, <http://www.geokemp.net/papers/HumComputing.pdf>, s. 7–22.
- HAIS, M. BROM, J., PECHAROVÁ, E. (2006): Hodnocení změn v krajině s využitím dálkového průzkumu Země. *Životné prostredie*, 40, č. 2, s. 80–83.
- HAJNALOVÁ, E. (1990): Antrakotomické rozborly z archeologických výskumov na Trnavskej pahorkatine a v údolí Váhu. *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV 26/I*, s. 223–236.
- HOFMEISTER, J., HRUŠKA, J. (2002): Nenoste dříví do lesa! Vápnění přináší bohatství otcům a chudobu synům. *Vesmír*, 81, č. 10, s. 568–572.
- CHRASTINA, P. (2009): Historical Geography in the 21st Century. *Annales Univ. Apulensis. Series Historica*, 13, s. 183–195.
- CHRASTINA, P. (2011a): Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu (nielen) industriálnej krajiny (na príklade mesta Nováky). *Historická geografie*, 37, č. 1, s. 167–183.
- CHRASTINA, P. (2011b): Výskum kultúrnej krajiny (z aspektu historickej geografie a krajinnej archeológie). *Geografické štúdie*, 14, č. 2, s. 17–41.
- CHROMÝ, P. (2003): Memory of landscape and regional identity: Potential for regional development of peripheral regions. Dealing with Diversity – Proceedings 2nd International Congerence of the European Society for Environmental History Prague 2003, s. 246–256.
- CHROMÝ, P., JELEČEK, L. (2005): Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku. *Historická geografie*, 34, s. 327–345.
- JAKÁL, J. (1998): Antropická transformácia reliéfu a jej obraz v krajine Hornej Nitry. *Geografický časopis*, 50, č. 1, s. 3–20.
- JELEČEK, L. (1999): Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use. *Historická geografie*, 30, s. 53–84.
- JELEČEK, L. (2007): Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století. *Kladyán: internetový časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny*, 4, č. 1, http://www.kladyan.cz/dwnl/200701/03_jelecek.pdf (17. 10. 2007), s. 20–28.

- JURIK, R. (2006): Rozprávanie o dejinách mestečka Nováky. Tlačiareň Patria I, Prievidza, 223 s.
- KAPUSTA, M. (1978): Problematika a stav kontaminácie krajiny hornej Nitry imisiami s obsahom arzénu. Horná Nitra, 8, s. 197–216.
- KATKIN, S. (1998): Výskum kaštieľa v Novákoch-Laskári. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1996, s. 94–95.
- KATKIN, S. (2000): Druhá etapa výskumu kaštieľa v Novákoch-Laskári. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998, s. 110–113.
- KATKIN, S., BÓNA, M. (2000): Tretia sezóna výskumu kaštieľa v Novákoch-Laskári. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999, s. 56–58.
- KLADIVÍK, E. (2004): Slovenské uhoľné baníctvo v rokoch 1945–1990. In: Zámora, P. (ed.): Dejiny baníctva na Slovensku 2. T. Turčian – Banská Agentúra, Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR, Košice, s. 219–247.
- KLINDA, J., LIESKOVSKÁ, Z. a kol. (2009): Správa o stave životného prostredia Slovenskej republiky v roku 2009. Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, Banská Bystrica, 280 s.
- KOLEJKA, J. (2006a): Průmysl a krajina. Životné prostredie, 40, č. 4, s. 173–175.
- KOLEJKA, J. (2006b): Rosicko-Oslavansko: Krajina ve spirále. Životné prostredie, 40, č. 4, s. 187–194.
- KOVÁČ, J. (1976): Z dejín Koša do prvej svetovej vojny. Horná Nitra, 7, s. 213–258.
- KRAMÁREKOVÁ, H., DUBCOVÁ, A. (1993): Some environmental aspects of dumping sites in the Prievidza district. Geographical Studies, 2, s. 115–135.
- KRAMÁREKOVÁ, H., OREMUSOVÁ, D. (2004): Cvičenie č. 6 – Fyzickogeografické komplexy na profiloch, Náuka o krajine I. In: Cimra, J. a kol.: Praktikum z fyzickej geografie. FPV UKF, Nitra, s. 157–160.
- KUBASÁK, L. (1979): Laskár – pramene k dejinám kaštieľa v 18. storočí. Pamiatky a príroda, 10, č. 3, s. 28–29.
- LAUKO, V. (1990): Metódy výskumu regionálnej geografie. In: Bašovský, O., Lauko, V.: Úvod do regionálnej geografie. SPN, Bratislava, 118 s.
- LAUKO, V. (1995): Podrobná diferenciacia fyzickogeografickej sféry v najvyššej časti Malých Karpát (Biele hory). Geographia Slovaca, 10, s. 125–131.
- LAPIN, M. a kol. (2002): Klimatické oblasti (1:1 000 000). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, Banská Bystrica, s. 95.
- LENNON, J., MATHEWS, S. (1996): Cultural landscape management. Jane Lennon and Associates, Heritage consultants, Canberra, 89 s.
- LENOVSKÝ, L. (2006): Kontexty identity. Ethnologia actualis Slovaca, 6, č. 1, s. 12–24.
- LIPSKÝ, Z. (1994): Změna struktury české venkovské krajiny. Geografie, 99, č. 4, s. 248–260.
- LIU, M. et al. (2009): Land use and land cover change analysis and prediction in the upper reaches of the Minjiang river, China. Environmental management, 43, č. 5, s. 899–907.
- MATÚŠ, V. (2010): Významné vyvolané investície. In: Siváková, A. (zost.): 70 rokov Bane Nováky (1940–2010) – 70 rokov ťažby uhlia na nováckom uhoľnom ložisku. Hornonitrianske bane, Prievidza, s. 32–36.
- MAZÚR, E., LUKNIŠ, M. (2002): Geomorfologické jednotky (1:1 000 000). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, Banská Bystrica, s. 88.
- MAZÚR, E., ČINČURA, J. KVITKOVIČ, J. (2002): Geomorfologické pomery (1:500 000). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, Banská Bystrica, s. 86–87.
- MAZÚREK, J. (1984): Metóda terénnych pozorovaní vo vyučovaní zemepisu na základnej a strednej škole. Osveta, Martin, 160 s.
- MENZEL, L. et al. (2009): Modelling the effects of land-use and land-cover change on water availability in the Jordan River region. Advances in Geosciences, 21, <http://www.adv-geosci.net/21/73/2009/adgeo-21-73-2009.pdf>, s. 73–80.
- MIEHE, G. et al. (2008): Geo-ecological transect studies in Northeast Tibet (Quinghai, China) reveal human-made mid-holocene environmental changes in the Upper Yellow river catchment changing forest to grassland. Erdkunde, 62, č. 3, s. 187–199.

- MICHAELI, E., BOLTÍŽIAR, M. (2010): Vybrané lokality environmentálnych záťaží v zaťažených oblastiach Slovenska. *Geografické štúdie*, 14, č. 1, s. 18–48.
- MICHAELI, E., BOLTÍŽIAR, M., IVANOVÁ, M. (2009): Geocological structure of the dump of technological waste (Fe-concentrate) at Sereď. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia geographica*, 14, Special Issue for the 2nd EUGEO CONGRESS Bratislava 2009. FHaPV PU, Prešov, s. 180–197.
- MICHALCO, J. 1986(a): Dubovo-cerové lešy (*Quercetum petraeae-cerris*). In: Michalko, J., Berta, J., Magic, D.: Geobotanická mapa ČSSR – SSR, textová časť. Veda, Bratislava, s. 98–99.
- MICHALCO, J. 1986(b). Dubovo-hrabové lešy karpatské (*Carici pilosae-Carpinenion betuli*). In: Michalko, J., Berta, J., Magic, D.: Geobotanická mapa ČSSR – SSR, textová časť. Veda, Bratislava, s. 49–53.
- MICHALCO, J., BERTA, J., MAGIC, D. (1986): Geobotanická mapa ČSSR – SSR, textová časť. Veda, Bratislava, 153 s.
- MICHALCO, J., MAGIC, D., MAGLOCKÝ, Š. (1986): Geobotanická mapa ČSSR 1 : 200 000 – Slovenská socialistická republika, list Prievidza. Veda, Bratislava.
- MINÁR, J. a kol. (2001): Geoekologický (komplexný fyzickogeografický) výskum a mapovanie vo veľkých mierkach. *Geografika*, Bratislava, 209 s.
- MOJSES, M., BEZÁK, P. (2010): Koš. In: Bezák, P., Izakovičová, Z., Miklós, L. et al.: Reprezentatívne typy krajiny Slovenska. Ústav krajinej ekológie SAV, Bratislava, s. 114–121.
- NEDBAL, V., KROVÁKOVÁ, K., BRŮNA, V. (2008): Historická štruktúra krajiny a hospodárení v pramenné oblasti Blanice. *Silva Gabreta*, 14, č. 3, s. 199–220.
- OLAH, B., BOLTÍŽIAR, M. (2007): Land use development of the Slovak Biosphere Reserve' zones. Priorities for conservation of biodiversity in Biosphere Reserves in changing conditions. Proceedings from the conference Stara Lesna Tatry Biosphere Reserve, Slovakia, 2–6 June 2007, s. 35–42.
- OŤAHEL, J., FERANEC, J. (1995): Výskum zmien krajinej pokrývky pre poznanie vývoja krajiny. *Geographia Slovaca*, 10, s. 87–190.
- OŤAHEL, J. a kol. (2004): Krajinná štruktúra okresu Skalica: hodnotenie zmien, diverzity a stability. *Geographia Slovaca*, 19, 71 s.
- PALMER, M., NEAVERSON, P. (1994): *Industry in the landscape, 1700–1900*. Routledge, London, 214 s.
- PEDROLI, G. B. M., BORGER, G. J. (1990): Historical land use and hydrology. A case study from eastern Noord-Brabant. *Landscape Ecology*, 4, č. 4, s. 237–248.
- RAKOVŠZKY, F. (1888): Nyitramegyei ásatásaim eredménye (Privigyei járás). *Archeológiai Értesítő*, 8, s. 327–330.
- REMIÁŠOVÁ, M. (1990): Archeologický výskum a ochrana archeologických lokalít v oblasti aktívnej banskej činnosti v okrese Prievidza. *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 26, č. 2, s. 417–420.
- SÁDLO, J., STORCH, D., LOUCKÁ, P. (2002): Les v kulturní krajině. Data a souvislosti – příloha článku Hofmeister, J., Hruška, J.: Nenoste dříví do lesa! Vápnění přináší bohatství otcům a chudobu synům. *Vesmír*, 81, č. 10.
- SÁDLO, J. a kol. (2008): Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Malá Skála, Praha, 255 s.
- SEDLÁK, F., MELNIKOVÁ, M. (1976): Nováky od najstarších čias do roku 1918. In: Sedlák, F., Melniková, M., Ďurina, A.: Nováky kedysi a dnes. Osveta, Martin, s. 7–101.
- SEMOTANOVÁ, E. (1998): Historická geografie českých zemí. Historický ústav AV ČR, Praha, 293 s.
- SOŁOWIEJ, D. (1992): Podstawy metodikiy oceny środowiska przyrodniczego człowieka. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 172 s.
- ŠÁLY, R., ŠURINA, B. (2002): Pôdy (1 : 500 000). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia SR, Slovenská agentúra životného prostredia, Bratislava, Banská Bystrica, s. 106–107.
- ŠIMON, L. a kol. (1997): Geologická mapa Vtáčnika a Hornonitrianskej kotliny (1 : 50 000). Ministerstvo životného prostredia SR, Bratislava.
- ŠOLCOVÁ, L. (2009): Komparácia zmien krajiny obcí Radobica, Veľké Pole a Píla v rokoch 1780–2007. *Geografické štúdie*, 13, č. 2, s. 87–92.
- TREMBOŠ, P. a kol. (2009): Geoekológia. PriF UK, Bratislava, 111 s.

- ŽIGRAI, F. (1978): Štruktúra krajiny a exhaláty na príklade hornej Nitry. Horná Nitra, 8, s. 217–227.
- ŽIGRAI, F. (1995): Význam faktora času v geografii a krajinnej ekológii. In: Trizna, M. (ed.): Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín. Kartprint, PriF UK, Bratislava, s. 219–224.
- ŽIGRAI, F. (1999): Význam časopriestoru pri transformácii kultúrnej krajiny (vybrané teoreticko-metodologické aspekty). Geografické štúdie, 6, s. 51–60.
- ŽIGRAI, F. (2004): Integrovaný význam štúdia využitia zeme pri výskume kultúrnej krajiny (vybrané metavedné aspekty). In: Herber, V. (ed.): Fyzikogeografický zborník 2 – Kultúrna krajina. MU, Brno, s. 7–12.

Mapové podklady:

1. vojenské mapovanie, sekcia č. 8-12 (1:28 800), 1782/84, Rakúsky štátny archív / Vojenský archív, Viedeň.
  2. vojenské mapovanie, sekcia č. 39-30 (1:28 800), 1782/84, Rakúsky štátny archív / Vojenský archív, Viedeň.
  3. vojenské mapovanie, sekcia č. 4561/1 (1:28 800), 1782/84, Rakúsky štátny archív / Vojenský archív, Viedeň.
- Prehľadná mapa bernej župy Nitrianskej (cca 1:58 000). Ústredný archív geodézie a kartografie GKÚ, Bratislava 1900(?).
- Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list 4561/1. Ústredný archív geodézie a kartografie GKÚ, Bratislava 1954.
- Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list M-34-110-C-c (Nováky). Ústredný archív geodézie a kartografie GKÚ, Bratislava 1956.
- Základná mapa SR 1:25 000, list 35–244 Nováky. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, Bratislava 1994.

S u m m a r y

RECONSTRUCTION OF THE INDUSTRIAL LANDSCAPE
OF THE TOWN NOVÁKY AND ITS HINTERLAND BASED ON THE
PROFILES OF CULTURAL-LANDSCAPE LAYERS

Scientific inquiry in historical geography also focuses on the research of prehistoric and historic landscape and its use. One of the procedures by which it can be done, is the study of profile(-s) of a cultural-landscape layers of a local area. The research of the scientific literature shows that the method of historical land use and multi-temporal analysis belong to the most widely used methods of research of long-term changes in the landscape. Many cultural and social geographers and landscape ecologists apply them in their works. These procedures appear to a lesser extent in historical geography. The method of profiles of cultural-landscape layers is an alternative which can supplement a range of procedures used in evaluating the landscape transformation.

The article discusses the genesis of the industrial landscape of the town Nováky and its hinterland in the southern part of Prievidzská Basin by the study of profiles of the cultural-landscape layers of the area. The investigated territory belongs to Ponitrianska affected area with low-quality environment, which has been influenced by the chemical and mining industry from the second third of the last century.

The main objective of the article is to model the prehistorical and historical land use according to the choric model of the local area in a particular period. The second objective is to present the method of cultural-landscape layers profiles.

Graphic and symbolic map signs that reflect the state of the contemporary (prehistoric or historic) land use (represented in the paper by the classes of land use and selected historic/prehistoric landscape structures) on the profile line drawn on a cartographic base – the map – are added on the profile line (Fig. 1). Basic cultural-landscape layer profile allows identification of links and relations between the natural components of the local landscape in a choric dimension, as well as its land use by man in a particular period (Fig. 6).

Analogically, it is possible to also construct a kind of “combined” cultural-landscape layer profile, which we create in two ways. The first one occurs with the addition of information to the basic profile which makes it more “complex” (Fig. 7, 8). It is used in the case of a lack of cartographic documents, or (relatively) significant chronological distance of two, consecutive maps of the same territory. Its task is to fill the hiatus between the two time periods (determined by the year of the underlying map), which are characterized by a different quality of the local landscape. Written and graphic sources of historical geography, which modify (complement) the information on the historical land use identified on the underlying map from the previous period, are a key component in its formation, as an information source on the land use of the local landscape. It is also possible to apply the results of the field research study, which is aimed at the historic (prehistoric) landscape structures study and at the current state of land use according to the profile line. The second variant is a combined cultural-landscape layer profile from prehistory to the Middle Ages; i.e. from the time when no relevant cartographic base allowing the reliable identification of land use is available. For this purpose, a map of the closest time period can be used (usually from the period of the first military mapping – Fig. 3, 4). In such case, the function of the primary information source on the contemporary landscape use is taken over by the written and archaeological sources and historic landscape structures.

An analogous procedure is also applied to the reconstruction of prehistoric land use of the cultural-landscape layer profile, in which prehistoric landscape structures and classes of land use are identified by archaeological or palaeobotanical; palynological and other databases (Fig. 3). The “newly identified” elements of a prehistoric or historic land use (represented by classes of land use and prehistoric/historic landscape structures) on the combined profile of cultural-landscape layer are marked in grey (Fig. 5) in order to make identification of the “historical geography superimposed structure” of the basic profile easier. If the classes of land use and historical landscape structures can be found among the components of historical land use of cultural-landscape layer from the earlier period, their color is black, because they have become a “standard” part of the local landscape.

The static nature of classes of land use and historic/prehistoric landscape structures, which compose land use for a particular profile of cultural-landscape layer, can be “dynamised” by a temporal analysis, i.e. by sorting the profiles according to their chronological sequence.

The historical land use of the cultural-landscape layer profiles of the town Nováky and its hinterland (Fig. 5 to 9) was processed according to the large-scale maps from 1782/84, 1882, 1938, 1956 and 1994 that have been transformed into a uniform scale (1:25,000). The combined profiles with models of the prehistoric (the late Bronze Age), or the historical land use in 1608 and 2011 (Fig. 3, resp. 4 and 10) were constructed by using the above-mentioned maps, literature and results of field research. As for land use on the profile lines in 1845 and 1900(?), we characterize it through a description of the underlying maps.

The method of the profiles of the cultural-landscape layers has the potential to become one of the alternative methods to study landscape development and its anthropogenic exploitation. It offers a “realistic view” on the prehistoric and historic landscape development of the investigated area, including visualization of momentary impacts of natural disasters, social turmoil and turbulences on the changes in the use of specific areas. Furthermore, it allows the representation of horizontal and vertical dependencies and relations between the natural components of the local area in a choric dimension and their use in a particular period. This method can therefore be applied in basic research – for example, in assessing the transformation of cultural landscapes in areas burdened by anthropogenic activities (basins, industrial areas, urban areas, etc.).

The extension of the method into social practice will (likely) limit the need for an interdisciplinary approach to evaluation of landscape changes. Its main point is a critical analysis and synthesis of information from different databases, which increases demands on the composition and erudition of research team members. Despite these “limitations”, the knowledge about land use of cultural-landscape layer profiles can be taken into account in environmental planning, but also in the process of strengthening the identity of a native population or in specific decision-making processes at local or governmental levels.

- Fig. 1 – Map signs and abbreviations used for the profiles: deciduous forest, coniferous forest, damaged forest, park, alley, permanent pastures, arable land, abandoned arable land, marred harvest, water drain, houses, houses with gardens, damaged house, church, chapel, derelict chapel, castle, burnt out castle, monastery, ammunitions storage, mine, brickyard, railway, waste dump, waste dump with pioneer wood growth.
- Fig. 2 – Specification of the studied area and the profile line A–A'.
- Fig. 3 – Combined profile of cultural-landscape layer from the late Bronze Age.
- Fig. 4 – Combined profile of cultural-landscape layer from 1608.
- Fig. 5 – Combined profile of cultural-landscape layer from 1782/84.
- Fig. 6 – Basic profile of cultural-landscape layer from 1882.
- Fig. 7 – Combined profile of cultural-landscape layer from 1938.
- Fig. 8 – Combined profile of cultural-landscape layer from 1956.
- Fig. 9 – Combined profile of cultural-landscape layer from 1994.
- Fig. 10 – Combined profile of cultural-landscape layer from 2011.

Pracovisko autorov: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, katedra histórie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko; e-mail: pchrastina@ukf.sk, lukacr@centrum.sk.

Do redakce došlo 18. 3. 2011; do tisku bylo přijato 6. 10. 2012.

Citační vzor:

CHRASTINA, P., LUKÁČ, R. (2012): Rekonštrukcia industriálnej krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. *Geografie*, 117, č. 4, s. 434–456.